

LÉVAI KATALIN

Feminizmustörténet – I. A hatvanas évek lázadói

A feminizmus és a posztmodern az elmúlt évtized két legfontosabb politikai-kulturális áramlata lett. A feminizmus sokféle alakváltozása közül ezúttal az első, radikális korszak kerül bemutatásra „békaperspektívából”, személyes élmények, visszaemlékezések alapján.

„Számunkra a feminizmus nem lezárt korszak, nem egy ártatlan, felemelő majd elfelejtett pillanata az ifjúságnak. Éppen ellenkezőleg. A feminizmus rövid távú lehetőségek utólagos mérlegelése és újragondolása után is élő, s mi több, egy életre szóló elkötelezettségünk maradt.”(1)

Ezzel a gondolattal indítja Rachel Blau DuPlessis és Ann Snitow *A feminista visszaemlékezések könyvét*, amelyben harminc visszaemlékezést gyűjtöttek egybe, és hat, a visszaemlékezésekre reflektáló esszét. Csepp a tengerben – gondolhatnánk. A hatvanas évek végén zajló történelmi eseményekről valóban sokat tudunk, annál kevesebbet a mögöttük meghúzódó valóságról, és főként arról, hogy azt hogyan élték meg az események főszereplői, a nők. A kis történetek éppen arra jók, hogy a nagy történelmi folyamatok analízisét „békaperspektívából” végezzék el, az egyének horizontján mutassák be a társadalmi folyamatokat. Ezúttal a nők kis történeteket mesélnek. Ma már nemcsak az egykori amerikai feministák, hanem nyugati és észak-európai társaik is jobban hisznek a személyes élményeken alapuló történetírásban, mint a makrotörténelmi analízisben. Egyre több olyan mű születik meg Európában és Amerikában, amely a női történetekre épülő „mikrotörténelmet” mutatja be. Életrajzok, visszaemlékezések, családtörténetek, levelek – megannyi hiteles kordokumentum. Az emlékek írásos megjelenítése egyfajta számvetés a sorssal, öngazolás, megszerzett tudás, tapasztalat átadása, és persze az érzelemé is. A személyes visszaemlékezések nem pusztán a „nagy történelem” illusztrálását szolgálják, hanem az egyéni életutakon át bevilágítják és átélhetővé teszik a történelem egy-egy momentumát. Itt találkozunk ma a feminizmus és a posztmodern, amely az elmúlt évtized két legfontosabb politikai-kulturális áramlata lett. A posztmodern történetírás szempontjain alapuló visszatekintés a feminizmus korai korszakára új megvilágításba helyezi a „hőskorszakot”. Azáltal, hogy a két irány-

zat közötti korábbi távolságtartás eloszlott, már nem elnyomott tömegek marsíroznak felszabadulásuk felé a nemek közötti ádáz küzdelemben, hanem a sokféle módon kiszolgáltatott egyének próbálnak meg beszélni hétköznapi életük és a politikai gyakorlat alakításába.

Az emlékek írásos megjelenítése egyfajta számvetés a sorssal, önigazolás, a megszerzett tudás, tapasztalat átadása, és persze az érzelemé is.

A visszaemlékezések által elevenné és talán jobban érthetővé is válik az, amiről korábban úgy hallottunk, mint elméletről, nagybetűs Mozgalomról, vagy egy olyan társadalomkritikai műfajról, amely nem a hagyományos filozófiai alapokra, hanem inkább politikai eszközökre támaszkodott.

A feministák fellépését a hatvanas években a politikai gyakorlat szükségletei vezették. Több szerző, köztük Nancy Fraser és Linda J. Nicholson is rámutat, hogy éppen ez a gyakorlati kényszer készítette őket olykor arra, hogy „az elméletalkotás olyan módozatait kövessék, amelyek a posztmodernek által joggal bírált filozófiai metanarrációra emlékeztetnek. Pedig a feminista elméletek sohasem voltak pusztán metanarrációk. Ezek inkább nagy társadalomelméletek – a történelem, a társadalom a kultúra és a pszichológia elméletei –, amelyek például azonosították a különböző kultúrákban működő szexizmus okait és alkotóelemeit. Ezek a társadalomelméletek tehát inkább tartoznak az empiriához, mint a filozófiához.”(2)

„A feminizmus mentette meg az életemet. Az öngyűlölet helyébe a harag és a politikai elemzés került: értelmet adott a létezésnek, összekapcsolt más nőkkel, és formába öntötte szétáradó gondolataimat és érzelmeimet, amelyek tudatom sötétjében bujkáltak, hosszú éveken át. Mindez három év alatt, 1967 és 1970 között, viharos gyorsasággal történt meg velem, és néhány száz nővel, akikkel együtt részt vettem a mozgalomban.”(3)

Az amerikai mozgalom történetében ez az a korszak, amelyben az indulatok és a szenvedélyek történelemformáló hévvel törtek utat maguknak, és ennek köszönhetően ez az időszak sokak emlékezetében úgy maradt meg, mint a lehangoló múlt felett aratott mámorító győzelem egyetlen, hosszú pillanata. Ennek az „új hullámnak” hosszú előzménye volt, és sikerét nagyrészt a 19. századi és a 20. századi korai nőmozgalomnak, a fekete polgárjogi mozgalomnak és a vietnami háborúellenes megmozdulásoknak köszönhetette. Az „első hullám” a munkásosztálybeli nők oktatási, jótékonyági, társadalmi és vallási tevékenységének világán belül szerveződött. Ezek a hálózatok alakulnak majd politikai szervezetekké és teremtik meg a női lobbik, önszerveződő csoportok, akciók alapjait a hatvanas évek közepén. A feminizmus második hullámának öröksége – éppen úgy, mint azok a társadalmi és gazdasági változások, amelyeknek terméke volt – nagyon sokféle. A nők széles körű integrációja a munka világába, az önálló jövedelem megszerzésének növekvő lehetőségei, a „férfisovinizmus” ellen is tiltakozó szocialista mozgalmak térhódítása, az oktatási lehetőségek kiszélesedése együttesen segítette elő azt a folyamatot, amely végül a feminista szervezetek széles, jól kiépült hálózata-

tához vezetett. A kifejezetten politikai feminista szervezeteken kívül, mint amilyen például a Nők Nemzeti Szervezete (National Organisation for Women, NOW) vagy a Nemzeti Női Politikai Gyűlés (National Women's Political Caucus), középosztálybeli értelmiségiek, munkásnők és „független nők” kezdeményezésére érdekképviselői csoportok sokasága szerveződött meg, szokatlanul nagy érdeklődést váltva ki a társadalom más csoportjaiból is.

Rosalyn Fraad, egykori radikális feminista így ír erről: „1967 novemberében két nő, Judith Shapiro közgazdász professzor és Susan Stern végzős szociálismunkás-hallgató bejött egy óránkra és meghívott minket egy találkozóra, amelyen női témákat vitatnak meg. Megkérdeztem a férjemet, hogy elmehetek-e. Azt hiszem, ez volt az első politikai gyűlés, amelyre nélküle mentem, és ettől meglehetősen kínosan éreztem magam. Mintegy huszonöt nő jött össze Susan Stern otthonában. Clara Fraser, az FSP egyik vezetője, Susan Stern és Judith Shapiro vezette a beszélgetést. A nők elhatározták, hogy megalakítják a Seattle Radikális Nők csoportját... Néhány hónappal később tüntetést szerveztünk a katedrális előtt. »Miért házasodjunk?« »Miért legyünk háziasszonyok?« »Miért nem ellenezzük a háborút?« táblákkal vonultunk fel, a templomlátogató nők dühödtt kíséretében.”(4)

Joan Geiger, a *Seattle Times* újságírója a következőket írta a demonstrációról a korabeli sajtóban: „Bent a nők azért gyűltek össze, hogy megtanulják, hogyan viselkedjenek úgy, mint a gyerekek, és hogyan legyenek engedelmes feleségek. Kint a nők szórólapokat osztogattak, tiltakozásul alárendelt helyzetük ellen.” Joan Geiger azt sem felejtette el megemlíteni cikkében, hogy a tüntetők férjei is részt vettek a szórólapok terjesztésében.

Szakmai szövetségek, szakszervezetek, egyetemi és főiskolai nőtudományi programok, feminista irodalmat árusító könyvesboltok, bárók és kávézók sokasága biztosít hamarosan intézményi háttérrel a mozgalomhoz. Kampányok indulnak a nők egyéni szabadsága mint alapvető állampolgári jog kivívásáért, a patriarchális előjogok megszüntetéséért, tiltakozásul a nemi diszkrimináció minden formája ellen, és az abortusz legalizálásáért. Bővülő állami szolgáltatásokat kezdenek el követelni, elsősorban a két műszak terheivel küszködő nők és a dolgozni vágyó anyák számára. A politika iránt leginkább érdeklődő nők választási kampányokban vesznek részt, törvényhozási témákat vetnek fel, lobbistákat keresnek meg és alkalmaznak a törvényjavaslatok útjának nyomkövetésére. Mindez a gazdag politikai és mozgalmi esemény- és élményanyag szerencsésen találkozik a hatvanas évek dinamizmusában a hippimozgalommal, a környezetvédő mozgalommal, az ún. alternatív szubkultúrákkal. Sokan próbálják megelni a változások rugóját. A Polgárjogi Mozgalom úgy látja, hogy a morális, szellemi és militáns ellenállás vezet majd el egy igazságos társadalomhoz. A marxizmus intellektuális örökségként azt a gondolatot hagyja hátra, hogy a gazdasági élet ellentmondásai egy új társadalmi reformhoz vezetnek el. A hippimozgalom, az ifjúsági kultúra az egyéni szabadság kiteljesedése révén remél társadalmi átalakulást. A „Három dollár, szabadság, boldogság” dallamát harsogó beatnemzedék szembeszáll a társadalmi hazugságokkal, konvenciókkal és a

hagyományos polgári létformával. A vietnami háború irracionális és félelmet keltő eseményei, amelyek egyre nagyobb sajtónyilvánosságot kapnak, azt érzékeltetik, hogy valami alapvetően nincs rendben, és elérkezett az idő a demokrácia radikális átalakításához.

De az összetartozás mítosza azokat is elszigetelte, akik a körön belül voltak. Ez a mitikusnak megélt pillanat nem tartott sokáig, hiszen a női szolidaritás és a testvéri összetartozás inkább fantázia és vágyalom volt, mint valóság.

Azok a nők, akik a feminista mozgalom hívei lettek, szenvedélyesen hittek a radikális változások lehetőségében. A feminista tudatosság korszakáról így vall Ann Snitow: „Izgatottan, vadul, szinte abszurd módon reménykedtünk a társadalmi változásban, és lázas igyekezettel tevékenykedtünk, abból a hitből merítve erőt, hogy egy tökéletesen új világ megteremtésének a lehetősége van a kezünkben. Minden hagyományt megkérdőjeleztünk, a kultúrától a társadalomig, az otthontól az intimitásig. ... Olyan volt ez, mintha egy másik vallásra tértünk volna át, mintha hályog hullott volna le a szemünkről, hirtelen mindent másként láttunk. A hibáink és a gátlásaink, a sértődöttségeink és a rejtett fájdal-

maink, a lányságunk és az asszonyi létünk minden varázslatos kelléke egyszerre csak lehámlott rólunk. Minden, a legmondénabb és a leghétköznapiabb valóság is megváltozott. Ennek az áttérési élménynek az ismétlődése azt sugallta, hogy ugyanazt gondoljuk és érzékeljük egyazon időben, és ily módon egy mítosz keletkezik, amely összekötött minket.”(5)

A testvériség, a női szolidaritás megjelenése az újdonság erejével hatott, és azok, akik kívül találták magukat ezen a mitikus körön, a kirekesztettek haragjával és sértettségével lendültek támadásba. A férfiak, a fekete és a leszbikus női mozgalmak nem lelték helyüket a feminista mozgalmon belül, amely többségében középosztálybeli, értelmiségi, fehér, heteroszexuális nőkből szerveződött. De az összetartozás mítosza azokat is elszigetelte, akik a körön belül voltak. Ez a mitikusnak megélt pillanat nem tartott sokáig, hiszen a női szolidaritás és a testvéri összetartozás inkább fantázia és vágyalom volt, mint valóság, és amikor a kezdeti lépésekből tömegmozgalom robbant ki, sokféle identitású, elkötelezettségű és társadalmi helyzetű nő találkozott egy mozgalmon belül, akiket különféle érdekek, vágyak, aspirációk motiváltak. Mindenesetre a kollektív élmény átélése és tudatosítása szinte valamennyi feminista mozgalom korai szakaszára jellemző volt, bár a testvériség fogalmának valós jelentésén már a kezdetekben is sokat vitatkoztak. Tisztázni kellett, hogy milyen reakciókat várnak el a férfiaktól, akarják-e, hogy ők is részesei lehessenek a szolidaritás élményének, vagy a testvériség nem jelenthet mást, mint elnyomást és áldozatiságot, amelytől a nőknek a férfiak ellenében kell megszabadulniuk. A nevét következetesen csupa kisbetűvel író bell hooks a testvériség két formáját különbözteti meg, és úgy véli, ez utóbbi üres, álszent formula, amellyel csupán a középosztálybeli fehér nők érzékeltetik összetartozásukat. Ezzel szembeállítja a különféle osztályhelyzetű, különböző etnikumba tartozó, eltérő szexuális orientációjú nők

közötti szolidaritást, amely a sokféle érdekek és értékek közötti konfliktusok során végül a közös célok érdekében formálódik meg. (6)

A feminizmus hőskorszakának nagy találmánya volt, hogy hétköznapi gyakorlattá tette az önkéntes női csoportok tudatosságra, érzékenységre nevelő beszélgetéseit, amelyek során a nők megosztották egymással élettörténetüket, múltjuk és jelenük számos összecsengő tapasztalatát. Több ezer ilyen kis csoport találkozott ezekben az években, amikor is megszületett a női életsors és az élet keretétől szolgáló intézmények újjáértelmezése. A nők egyszer csak megtanulták, hogyan kell a nyilvánosság előtt fellépni és megszólalni, intellektuális vitákban részt venni, statisztikákat gyűjteni és elemezni, röplapokat, dokumentumokat kiadni és terjeszteni, esszéket, kiáltványokat fogalmazni, tüntetéseket szervezni stb. Nem csoda, hogy a „háziasszonyi korszak” után öntudatra ébredt nők agilitása, új fellépése és hangvétele valóságos társadalmi sokkot idézett elő.

Nem csoda, hogy a „háziasszonyi korszak” után öntudatra ébredt nők agilitása, új fellépése és hangvétele valóságos társadalmi sokkot idézett elő.

A korai feminizmus szenvedélyes és indulatos mozgalom volt. Végül is mi táplálta azt a hatalmas indulatot, ami a hatvanas évek mozgalmait előrevitte?

Ennek megértéséhez arra a szokványos hétköznapi gyakorlatra kell gondolnunk, amely kijelölte azt a viszonylagosan szűk életteret, amelyben a nők mozoghattak. Ez a tér mindenekelőtt az otthon, a privátszféra volt, amelyről egyszerre meglepő, sőt drámai ismeretek sokasága került felszínre. A szeretet, biztonság és védelem színterének tekintett otthon sok ezer nő számára valami merőben mást jelentett: társadalmi elszigeteltséget, bezártságot, amely egzisztenciális kiszolgáltatottsággal, szélsőséges esetekben erőszak elszívásával párosult, ahogyan erről riportok, interjúk, visszaemlékezések sokasága szól. Juliette, egy francia munkásnő, Theodore Zeldin könyvének egyik szereplője, így vall erről: „Nagyon szerelmes voltam, amikor összeházasodtunk. De a dolgok gyorsan rosszra fordultak. Amikor a lányom hat hónapos volt, kiderült, hogy a férjemnek szeretője van. Ekkor megtört közöttünk a bizalom. Hamarosan verni kezdett. Csupa seb volt mindig a testem. Amikor láttam, hogy jön hazafelé a kerten át, rettegni kezdtem. Nem hagytam el, mert túlságosan félttem. Egyedül voltam a férjem szülővárosában, nem ismertem senkit. Távol kerültem a családomtól a házasságkötés után, a testvéreimet tizenégy évig nem láttam. A férjem sehová nem engedett el, vásárolni is a gyerekek jártak, még a bátyám temetésére sem mehettem el. Nem voltak többé barátaink sem. Csak dolgozni jártam.”(7) Ha egy középosztálybeli nő férjhez ment, elvárták tőle, hogy a munkáját feladja, otthon maradjon, és a hagyományos szerepelvárások szerint éljen. Ha például a hatvanas években egy spanyol nő munkát akart vállalni, ehhez a férje beleegyezésére volt szükség, a férfi írta alá a munkaszerződést. Ha egy nő Európában nem akart gyermeket szülni, az abortusz ugyan nem volt annyira veszélyes a számára, mint a hatva-

nas évek Amerikájában, de fájdalmas és megalázó műtétet jelentett. Svájcban például a félig legális abortusz elvégzéséhez pszichiáter ajánlására volt szükség. Az abortuszra váró nők akár a legképtelebb történet kitalálásával kellett meggyőznie a pszichiátert arról, hogy az életét tenné tönkre, vagy az örületbe kergetné egy nem kívánt terhesség, majd az ily módon megszerzett pszichiáteri véleménnyel juthatott csak el egy orvoshoz. Azt, hogy a nők teste felett milyen uralmat gyakorolhattak a férfiak, jól példázza a következő történet.

„1968 januárjában 23 éves voltam, és felfedeztem egy csomót a mellemben. A férjemmel együtt elmentünk egy orvoshoz, aki azonnal elrendelte a műtétet, ami abból állt, hogy egy darabot kivágnak a csomóból, megvizsgálják, nem rosszindulatú-e, és ha az, akkor azonnal elvégzik a mell eltávolítását. Megkérdeztem az orvost, miért kell ezt ennyire gyorsan elvégezni. Miért nem kaphatok egy kis időt, hogy gondolkodjam? Az orvos azt válaszolta, hogy ha sok időm van arra, hogy fontolóra vegyem ezt a radikális beavatkozást, akkor megijedhetek, meggondolhatom magam, és esetleg nem egyezem bele a műtétbe. Nem mertem kétségbe vonni az orvos szaktekintélyét, és megértettem a választ. Ezek után átnyújtott a férjemnek egy űrlapot, és arra kérte, írja alá, hogy szükség esetén belegyeznek a műtétbe. Miért ő írja alá? – kérdeztem döbbenet. Soha nem felejttem el az orvos választát. »Mert a nők túlságosan érzelmesen és irracionálisan ragaszkodnak a mellükhöz, és ha házasok, jobb, ha a férjük dönt.«”(8)

A szexuális kiszolgáltatottság csökkentésében sok nő számára nagy segítséget nyújtott a fogamzásgátló tabletták, amely először az USA-ban jelent meg 1960-ban, de ahogyan a nők egészségével foglalkozó politikai aktivisták, Barbara Seaman és Alice Wolfson rámutattak, a nők egészségét károsító tabletták a „férfiakat szabadították fel először”. A fogamzásgátlás a nők ezrei számára mégis a szexuális szabadság korábban elérhetetlen lehetőségét jelentette. A radikális amerikai feministák a mozgalomtól azt várták, hogy *„megszabadítsa a nőket a biológiai újratermelés zsarnokságától”(9)*, és háborút nyerjen a szexizmus ellen. Kate Millett a *Szexuális politikák* című művében (10) azt állítja, hogy a szexualitás valójában politikai aktus, amely hűen leképezi a társadalomban érvényesülő uralmi viszonyokat, Firestone és követői pedig odáig mennek el, hogy a férfiak iránti szexuális vonzalmat és a férfiak által nyújtott szexuális élvezetet is veszélyes drogoknak tekintik, amelyet jobb elkerülni. A szerelem – mondja Firestone – talán még inkább, mint a gyermekszülés, központi szerepet játszik a nők elnyomásában, és arra szolgál, hogy rögzítse és megerősítse a férfiuralmat a kiszolgáltatott nő felett.

Az amerikai feminizmus számos alakváltozáson ment keresztül, mire a hatvanas évek végén elérte Európa északi és nyugati demokráciáit. A radikálisan feminista nézőpont Európában sokkal kevésbé volt népszerű és elterjedt, mint az USA-ban, szinte egyetlen mértékadó feminista irányzat sem azonosult teljes mértékben vele. A mérsékelt brit feministák például lényegesen több humorral kezelték a szexualitás kérdését, ahogyan ez az *Egy ágyban egy angollal* című nagyszerű feminista műből is kiderül. A sokszínű francia mozgalom még a kezdeti korszakban sem ütött meg olyan ellenséges hangot a férfi-

akkal szemben, mint az amerikai feministák, éppen ellenkezőleg, inkább a férfiakkal történő szövetségre törekedett, így nem meglepő, hogy 1970-ben a „Franciaország a francia nőkért” tömegtüntetésen férfiak sokasága menetelt együtt a nők szexuális felszabadítását követelve. A francia feminizmus kiemelkedő helyet foglalt el az eszmék és gondolatok nemzetközi piacán. A különféle pszichoanalitikus és a nyelvészeti elméletek, a különbségek ünneplése, a szexuális és a szimbolikus szféra összekapcsolása, az esszencializmus megjelenítése mind izgalmas, egzotikus importárúként jelent meg az angolszász szellemi világban. Az 1968-as diáklázadásokban a Sorbonne-on és kint az utcán is olyan sok nő vett részt, mint az 1986-os líceumi sztrájkokban.

Beauvoir könyve, *A második nem* (11) már másfél évtizede olvasható volt Franciaországban, amikor 1963-ban megjelent Betty Friedan azóta szintén kultikussá vált műve, *A Női Csoda* (The Feminine Mystic) (12), amelyben sok nő ismert rá az előző női generáció életének pontos megjelenítésére, egy olyan életre, amelyet nem akart folytatni. Friedan éveken át az amerikai mozgalom vezéregyénisége volt, segítette a Nők Nemzeti Szervezetének (National Organisation for Women, NOW) 1966-os megalapításában, majd sok éven át aktívan részt vett a női jogokért folytatott küzdelemben.

Friedan könyve a robbanás erejével hatott, és óriási ösztönzést adott egy aktív, hatékony és radikális amerikai feminista mozgalom indulásához egy olyan korban, amikor nyilvánvaló volt, hogy a társadalmi presztízspozíciókat, a gazdasági csúcspozíciókat, az iskolák, bíróságok irányítását éppúgy, mint a politikai színteret, a férfiak foglalják el. Könyvének angol megfelelője (The Female Eunuch) csak hét évvel később jelent meg az ausztráliai Germaine Greer tollából, Angliában. (13) Ez a könyv az erőteljes, civil szervezetekben jártas, fiatal női generációhoz szólt, míg Friedan könyve inkább az egykori háziasszonyokat rázta fel. Amikor néhány évvel az amerikai mozgalom után a brit feminizmus is életre kelt, egészében véve egységesebb képet mutatott, mint az amerikai, ami elsősorban a hagyományosan erős brit civil társadalom létezésének volt köszönhető. Nagy-Britanniában ugyanis nem kellett megküzdeni az alapvető reprodukciós jogokért, az abortusz 1967 óta engedélyezett volt, és a válásról és az egyenlő munkáról szóló törvényeket is bevezették 1969-ben, illetve 1970-ben. A brit feminizmus a törvénykezések, az amerikai a radikális gondolatok és a hatékony társadalmi akciók, a francia pedig a feminista szellemiségnek az intellektuális és a politikai életbe való integrálása terén volt kiemelkedő, elsősorban Evelyne Sullerot, Françoise Giroud és a még akkor is aktív Simone de Beauvoir munkásságának köszönhetően. Arthur Marwick (14) az olasz nőmozgalom kezdetét egyfajta csodának minősíti, mivel az a fenti mozgalmakkal ellentétben a kultúra főáramlatából indult ki, és nem alternatív csoportok kezdeményezésére. A mozgalom szerveződésének egy olyan téma felvetése adta a lökést, amely az egész olasz társadalmat érintette: a válás engedélyezése körüli vita, amely két táborra osztotta az olasz nemzetet, egyfelől a válást pártoló liberálisokra, másfelől a velük szemben álló

konzervatív és katolikus körökre. A kezdeti kampányt egy közkezdvelt olasz magazin, az ABC indította el, a válás kényes kérdésének provokálásával. 1969-ben az olasz parlament végül a kereszténydemokrata és a neofasiszta képviselők ellenzése dacára elfogadta a válást engedélyező törvényjavaslatot, 325 igen és 283 nem szavazattal.

A mozgalom sokak számára nem csupán szenvedélyes elkötelezettséget jelentett, hanem olyan életformát is, amely az egyetlen élhető létezési módot bírálta.

A mozgalom sokak számára nem csupán szenvedélyes elkötelezettséget jelentett, hanem olyan életformát is, amely az egyetlen élhető létezési módot bírálta a hagyományos családmoddal szemben, és amellyel kifejezheték másságukat, érvényre juttathatták vágyaikat, érzelmeiket, félelmeiket. Hosszú évek telnek el addig, míg megjelennek azok az alaplírók – Michel Foucault, Iris Young, Suzan Brownmiller, Pierre Bourdieu, Sandra Lee Bartky és mások tollából –, amelyek a kulturálisan megkonstruált női és férfi viselkedést elemzik, és kidolgozzák a nőies és a férfias test társadalmi megalkotásának átfogó tudományát. A hatvanas évek végén ettől még messze járunk. A felszabadult mozgás illetlenségnek és felkínálkozásnak, a tabuk nélküli szexualitás szabadosságnak és erkölcstelenségnek, a magabiztos fellépés agressziónak és férfias viselkedésnek minősült, azokat pedig, akik szembeszálltak ezekkel az ítéletekkel, lázadóknak tekintették. Kikerültek a társadalmi „fősodorból”, és mindezzért a mozgalomtól vártak kárpótlást, amely a teljes életet jelentette számukra.

Paula Allen és Eve Ensler vallomása: *„Szerettük azt, hogy reggel ötkor egy nedves sátorban ébredünk, összegubancolódtott hátizsákokban. Szerettük azt, hogy hideg vonatokon utazunk egyik gyűlésről a másikra, és órákon át dörzsöljük össze a lábunkat, hogy felmelegedjünk. Szerettünk zsúfolt kocsikban utazni, sötétben, de érezve egymás melegét... Nyolc évig dolgoztunk önkéntesként egy női hajléktalanszállón, ahol Eve fényképezett, Paula interjúkat készített, később együtt írtunk egy könyvet. ... A nők történelme a vágyak megtagadásának a története. A politikai események gyakran visszatükrözik a tudattalant. Az aktivitás volt az a hajtóerő, amely a belső és a külső világot egy találkozási pontra juttatta. Megtaláltuk egymást a tetteinken keresztül. Vállaltuk a vágyainkat.”(15)*

Ebben a felfokozott érzelmi és politikai hangulatban, amikor a régi emberi és társadalmi viszonyok egyre élesebben váltak láthatóvá és egyre több kritikát kaptak, új gondolatok, vágyak sokasága fogalmazódott meg olyan erővel, mint korábban soha. A nők villámgyorsan és tömegesen citoyenekké váltak. Jane O'Reilly a Ms. Magazinban megjelentett cikkében felfedezte a „klikk” szót, amellyel a hirtelen tudatosságra ébredés pillanatát illusztrálja. Írásában azt fejteti ki, hogy a női tudat mélyén évszázadok óta rejtőzködő tudás előtt egy száraz, rövid hang kíséretében hirtelen kitért az ajtó, és váratlanul felszínre tört minden elfojtott érzelm, tudás, frusztráció, amely női énjükre vonatkozik. Ebből az energiából születtek meg azok a provokatív, túl-

zó és polgárpukkasztó demonstrációk és akciók, amelyekre a legtöbben ma is úgy emlékszünk vissza, mint a feminizmus emblemikus eseményeire. Melltartók égetése Párizsban, Miss Amerika temetése Chicagóban, „A hasam az enyém” felirattal felvonuló nők tiltakozása Németországban az abortusztilalom ellen, a „nem vagyunk szépek, nem vagyunk csúnyák, dühösek vagyunk” szlogen alatt vonuló női menetek a kozmetikai cikkek reklámozása ellen stb. Kevesebben jegyezték meg azoknak a nőszervezeteknek a nevét, amelyek ugyancsak ezekben az években jöttek létre, mint pl. A New York-i Radikális Feministák, a WITCH, a Redstockings, az olasz Rivolta Femminile (Női Forradalom), az MLD (Szervezet a Nők Felszabadításáért) és a DEMAU (A Férfi Autoritás Elleni Csoport) vagy a francia Psych and Po (Pszichoanalízis és Politika), az ugyancsak francia MLF (Női Felszabadítási Mozgalom), a spanyol ADM (Demokratikus Spanyol Nők Mozgalma) stb. Arról is keveset lehet hallani, hogy rövid idő alatt az amerikai és a nyugat-európai feministák szociális gyermekellátó intézményeket, óvodákat, bölcsődéket hoztak létre, magánérőből gyermekfelügyeletet szerveztek, női egészségházakat alapítottak, nőgyógyászokkal konzultáltak az alternatív szülés lehetőségeiről és a hagyományos egészségügyi gyakorlat megreformálásáról, zöld vonalat indítottak az erőszakot elszenvedett és bántalmazott nőknek. Ezek a kezdeményezések a hetvenes években a legtöbb európai államban majd az állami politika szintjére emelkednek a nőbarát jóléti állam jelszava alatt, és folyamatosan megszületnek azok a törvények is, amelyek az új intézményrendszer kiépülését lehetővé teszik. A korai feminizmus vadhajításait lenyesegeti az idő, a kihívó, vad, olykor kifejezetten ellenséges hangvételű akciókból főként azok a jogos igények maradnak meg, amelyek kielégítésére sok különböző női társadalmi réteg vár.

Ha az amerikai feminista mozgalom szellemi örökségét a századforduló szüfrassettmozgalmában és a későbbi polgárjogi mozgalmakban keressük, akkor az európai feminizmus első korszakáról elmondható, hogy a legtöbb szállal az Új Baloldal szellemi áramlatához kapcsolódott, ami azonban távolról sem jelentette azt, hogy a feministák és a marxisták mindenkor közös szellemi platformot alakítottak volna ki. Az az uralkodó feminista meggyőződés, amely a nemek közötti konfliktust tekintette minden más emberi konfliktus forrásának, ily módon a legalapvetőbb társadalmi kérdésnek, éppen az Új Baloldalhoz tartozó férfiakból váltotta ki a legellenségesebb reakciókat, akik a nemek közötti elnyomás kérdését másodlagosnak, az osztály és a faji elnyomásból származónak tekintették.

A feminista magyarázat ekkor még a biológiához fordult egy társadalmi jelenség magyarázata érdekében, amit később posztmodern szempontból erősen vitattak mint eszszencialista és monokauzális értelmezést. Annyiban esszencialista, hogy az összes nőre és férfira kivetít bizonyos tulajdonságokat, amelyek történetileg specifikus társadalmi feltételek mellett alakultak ki. Monokauzális pedig annyiban, amennyiben a jellegzetességeknek csak egy csoportját nézi, nevezete-

sen a nők fiziológiáját és a férfiak hormonjait ahhoz, hogy megmagyarázza a nők valamennyi kultúrában érvényesülő elnyomását.

A feminista magyarázat ekkor még a biológiához fordult egy társadalmi jelenség magyarázata érdekében, amit később posztmodern szempontból erősen vitattak.

Gayle Rubin arra hívta fel a figyelmet, hogy a szexizmus változatos formáinak feltérképezését, a különböző kultúrákban való sokféle megjelenését kellene megvizsgálni ahhoz, hogy a biológiai hivatkozásokon túllépve egy feminista társadalomelméletet fel lehessen vázolni. Ha az elmélet képet akar adni a nők elnyomásáról, akkor azt annak „végtelen változatosságában és egyhangú hasonlatosságában” kell vizsgálnia. (16)

Erre az elméleti felvetésre reagál majd Michelle Zimbalist Rosaldo, Nancy Chodorow, Ann Ferguson, Nancy Folbre, Katherine MacKinnon és még számos feminista teoretikus a hetvenes években, a biológiai determinánsok helyett a kultúrákon átívelő magán, illetve a közszféra szétválasztásának, továbbá az időben újratermelődő anyaságnak az elemzésével.

Az eléggé nyilvánvaló, hogy a feminizmus első, korai korszaka nem értelt ki mély és alapos társadalomelméleteket, sokkal inkább gyakorlati kérdésekre és személyes problémákra reagált a mozgalom eszközeivel. Kérdéseit politikai kontextusba helyezte (a személyes is politikai), és a mozgalom ereje révén az uralkodó politikai diskurzus fontos részévé emelte.

A feminizmus „hőskorszakának” legfőbb állításait és problémafelvetéseit a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A patriarchális társadalmak legitimálják a férfiuralmat és a nők sajátos természetű elnyomását.
2. A biológiai különbségeket következetesen társadalmi hátránnyá alakítják, ily módon akadályozva a nőket társadalmi funkcióik kiteljesedésében.
3. A nők gazdasági kizsákmányolása arra kárhozza a nőket, hogy az otthonukban szolgálják családjukat, miközben a munkaerőpiacon legfeljebb másodlagos munkaerőként jelenhetnek meg. A női munkaerőt a kormányok általában „tartalék hadseregként” kezelik, és a tőkés gazdaság érdekei szerint manipulálják.
4. A társadalom a nőket arra szocializálja, hogy elfogadják és interiorizálják alárendelt társadalmi szerepüket, és megfeleljenek a férfitársadalom mindenkor elvárásainak.
5. A férfiak a nőket szexuális objektumként kezelik, a női szexualitást elnyomják, a nők önrendelkezését saját testük és szexualitásuk felett akadályozzák.

A hatvanas évek lezárásakor a feminizmus kiemelkedő helyet foglal el a társadalmi változást előidéző mozgalmak között. Sokféle szellemi irányzathoz kapcsolódik, a marxizmustól a különféle pszicho-

analitikus és nyelvészeti elméleteken át az esszencialista és a poszt-strukturalista elméletekig. A női érdekek azonban elsősorban a mozgalmak révén jelentek meg, amelyek gyakorlati lépéseket dolgoztak ki a társadalmi változásokról, új intézmények életrehívásáról, utópikus képzeletet egy jobb világról, és némi tudást a politika műveléséről. Fontos kérdéseket tettek fel arra vonatkozóan, hogy kik határozzák meg a társadalmilag elismert érdekeket, ki mire jogosult, mikor és hogyan részesedik a közjóból. Minden fejlett demokráciában korlátozott a fontos politikai diskurzusok száma. A nőmozgalmak sikerét jelzi, hogy a feminizmust néhány éven át az uralkodó politikai diskurzus részévé tudták tenni, és rákényszerítették a politikai szereplőket arra, hogy foglalkozzanak a mozgalom által felvetett kérdésekkel. A szimbolikus és látványos akciókon túlmenően három, jól körülhatárolt elméleti álláspont kezdett kiforrni a nők társadalmilag alárendelt helyzetének megértéséről és a követendő politikai stratégiáról. Az egyik meghatározó álláspont, amely Franciaországban volt a legerősebb, a pszichoanalitikus iskolákra, a különbségekről szóló elméletekre támaszkodott; a másik a marxista hagyományokat követve az osztály- és a szexuális elnyomás tényét hangsúlyozta, majd körvonalazódni látszódott egy harmadik irányzat is, amely a feminizmust egészében elutasította, mondván, hogy az csak reformista és megalkuvó lehet, hiszen a férfihatalmú rendszeren belül határozza meg önmagát.

A mozgalom néhány év után szétesett, majd új formákban, országokként, kultúráként változó alakzatokban élt tovább. Egyre inkább azt tekintette céljának, hogy a jogkiterjesztés és az intézményesülés érdekében a férfiakat partnerré tegye. Ahol a legnagyobb sikereket könyvelhetik el – pl. az észak-európai országokban –, ott az egyéb mozgalmakkal, pl. a szakszervezetekkel és a zöldekkel való, több évtizedes együttműködés lett a siker záloga.

Azok a nők, akik aktív részesei voltak a kezdeti mozgalomnak, valóban mély társadalmi változásokat indítottak el, és ennek a fel-emelő élménynek a hatása sokukat egy életen át fogva tartotta. Vivian Cooper ezt írja: *„Nekünk, akik egykor úgy gondoltuk, hogy történelmet csinálunk, és emberek ezreinek a sorsa függ tőlünk, nehéz most valami kevésbé fontos, kevésbé ambiciózus munkának szentelni magunkat. Hatalmas erővel éreztük, milyen fontos az, amit tesszünk. Most, hogy ezt már nem érzem, nem tudom pontosan, mit kezdhetnék az életemmel.”*(17)

Mi sem bizonyítja jobban a feminista mozgalom erejét és intenzitását, mint az, hogy azok számára, akiket a feminizmus a bűvkörébe vont, gyökeresen megváltozott az élet. Különösen igaz ez azon nők esetében, akik a feminizmus első hullámán „utaztak”, és a férfiakat kirekesztő, a férfitársadalommal szembehelyezkedő sérelmi stratégiát folytatták. A mozgalom létszükségletüké vált, amiről akkor sem tudtak lemondani, amikor rég véget ért. Elementáris szabadságvágyuk, a megszokott életformával való radikális szembehelyezkedésük, a nők elleni diszkriminációra kihegyezett érzékenységük hosszan tartó magányra kárhóztatta őket. Sokan közülük nemcsak a magánélet hagyományos intézményeiben nem találták meg a helyüket azóta sem, ha-

nem elfogadhatatlannak találják a munka intézményesült világába való beilleszkedést is.

Naomi Weisstein így vall ugyanerről az érzésről: „Úgy tűnt, hogy ha az egész életemet a politikai mozgalomnak szentelem, az egy idő után veszélyessé vált mind a saját magam, mind pedig a mozgalom számára. Olyan erővel csüngtem egy-egy programon vagy csoporton, aminek már nem volt semmi értelme. Úgyhogy elhatároztam, hogy beiratkozom nőtudomány szakra az egyetemen, hogy aztán megtaníthassam a diákjaimnak azt, hogy milyen nagyhatású mozgalom a feminizmus, és egyetemi szakmai karriert építsek ki.”⁽¹⁸⁾

A brit történész, Arthur Marwick a hatvanas évekről szóló kitűnő könyvében így jellemzi a korszakot: „A kulturális forradalom lényege az volt, hogy átlagos emberek hatalmas tömegének az életét érintette: a vidéki Olaszország paraszt családjaitól, akik a civilizált élet alapjaival ismerkedtek meg ily módon, az amerikai gettókban élő fekete gyerekekig, akik először jutottak el megfelelően felszerelt iskolákig; a fogyatékosoktól, akiknek közösségi emberként megfogalmazott szükségleteit először vették figyelembe a nőig, akik megszabadultak a »női csoda« kötöttségeitől.”⁽¹⁹⁾

Felhasznált irodalom

1. Rachel Blau DuPlessis–Ann Snitow (ed.): The Feminist Memoir Project. Three Rivers Press, New York, 1998.
2. Nancy Fraser–Linda J. Nicholson: Social Criticism without Philosophy: An Encounter between Feminism and Postmodernism In: Feminist Social Thought. Routledge, 1997.
3. Amy Kesselman: Friendship and Women' Liberation. In: DuPlessis–Snitow. 1998.
4. Rosalyn Fraad Baxandall: Catching the Fire. In: DuPlessis–Snitow. 1998.
5. DuPlessis–Snitow. 1998.
6. bell hooks: Sisterhood: Political Solidarity between Women. In: Feminist Social Thought. Routledge, 1997.
7. Theodore Zeldin: An Intimate History of Humanity. Minerva, London, 1994.
8. San Francisco Chronicle and Examiner, Image Magazine, 1968. április. Idézi: Susan Faludy: Backlash, Doubleday, New York, 1991.
9. Shulamit Firestone: The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution. William Morrow and Co., New York, 1972.
10. Kate Millet: Sexual Politics. Ballentine Books, New York, 1969.
11. Simone de Beauvoir: A második nem. Gondolat Kiadó, Budapest, 1969.
12. Betty Friedan: The Feminine Mystic. Penguin Books, London, 1982.
13. Germaine Greer: The Female Eunuch. Penguin Books, London, 1970.
14. Arthur Marwick: The Sixties. Oxford University Press, 1998.
15. Paula Allen–Eve Ensler: An Activist Love Story. In: DuPlessis–Snitow, 1998.
16. Gayle Rubin: The Traffic in Women. In: Rayna R. Reiter (ed.): Toward an Anthropology of Women. New York, 1975.
17. Vivian Cooper: Memoirs. In: DuPlessis–Snitow, 1998.
18. Naomi Weisstein: Days of Celebration and Resistance: The Chicago Women's Liberation Rock Band. In: DuPlessis–Snitow, 1998.
19. Arthur Marwick: ibid.